

University of Tehran

Homepage: <https://jrels.ut.ac.ir>

Legal Basis of International State Responsibility for Climate Change: Emphasizing the 2025 Advisory Opinion of the International Court of Justice

Fariborz Safari

Assistant Professor, Department of Law, Humanity Faculty, Hazrat-e Masoumeh University, Qom, Iran. Email: f.safari@hmu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Manuscript received:

9 October 2025

final revision received:

7 February 2026

accepted:

17 February 2026

published online:

22 February 2026

Keywords:

Climate Change,
Environmental Law,
International Court of
Justice, International
Responsibility of States,
Paris Agreement

Abstract

Climate change has become one of the most important contemporary global challenges, with far-reaching consequences for the environment, the economy, and international law. States, as the main actors in the international arena, have primary customary and legal obligations to prevent, reduce, and control greenhouse gas emissions. Can states now be held responsible for these changes due to their role and by citing the rules and principles of international law related to climate change and, consequently, compensate for the damages caused by them according to international law? In this study, while analyzing and examining the challenges of the 2025 Advisory Opinion of the International Court of Justice, we will answer whether it is possible to resort to the 2001 draft of the International Law Commission on the international responsibility of states by citing the principle of territorial sovereignty of states and the opinions of the International Court of Justice and considering the nature of climate change and the damages caused by the actions of states. In this regard, challenges such as the attribution of action to the government, responsibility for the accumulated environmental damage of climate change, and causality will also be analyzed and assessed.

Cite this article: Safari, Fariborz (2026)“ Legal Basis of International State Responsibility for Climate Change: Emphasizing the 2025 Advisory Opinion of the International Court of Justice” *Energy Law Studies*, 11 (2): 315-336.

<https://doi.com/10.22059/jrels.2026.404039.608>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

Introduction

Climate change constitutes one of the most pressing global challenges, with profound consequences for the environment, the economy, and international law. States bear primary customary and treaty-based obligations to prevent and control greenhouse gas emissions. This research investigates whether states can be held internationally responsible for their role in climate change and compelled to compensate for resulting damages. The study analyzes the legal foundations for state responsibility, examining the applicability of the International Law Commission's (ILC) 2001 Draft Articles, with central emphasis on the landmark 2025 Advisory Opinion of the International Court of Justice (ICJ) concerning the Obligations of States in Respect of Climate Change. The paper investigates core challenges, including attribution of conduct, causation in cumulative environmental harm, and responsibility for long-term aggregated damage.

Method

This research employs a doctrinal legal methodology, qualitatively analyzing primary and secondary legal sources. Primary sources include the UN Charter, the 1992 UNFCCC, the 2015 Paris Agreement, the 2001 ILC Draft Articles, and the pivotal 2025 ICJ Advisory Opinion. The analysis dissects the ICJ's findings on the applicability of general state responsibility rules, the standard of "stringent due diligence," and the Court's approach to attribution, cumulative damage, and causality. The study extensively examines international case law, including foundational cases such as the Corfu Channel Case (1949) and the Trail Smelter Arbitration (1941), establishing the "no-harm" rule; the Island of Palmas Case (1928) and the Lotus Case (1927) on sovereignty limits; the Lake Lanoux Arbitration (1957); and recent ICJ jurisprudence, including the Pulp Mills Case (2010), the Certain Activities Carried Out by Nicaragua Case (2018), and the Alleged Violations of Sovereign Rights in the Caribbean Sea Case (2022). Secondary sources include scholarly works and official ILC reports.

Conclusions

The analysis yields several significant conclusions. Primarily, the ICJ's 2025 Advisory Opinion provides definitive legal clarity by confirming that the customary rules of state responsibility, codified in

the ILC's 2001 Draft Articles, are fully applicable to the context of climate change. The Court firmly rejected arguments that the climate change regime constitutes a "self-contained" system precluding general secondary rules, affirming that states cannot evade scrutiny under general international law. The ICJ establishes that states' primary obligations carry a legal standard of "stringent due diligence," necessitating robust measures to reduce emissions beyond mere good-faith efforts. The Court clarified that the internationally wrongful act is not the emission itself, but rather a state's failure to exercise due diligence to prevent significant harm to the climate system. This framing allows attribution of responsibility for a state's legislative and regulatory failures without needing to attribute every individual emission from private actors directly to the state. The study finds that the opinion, while groundbreaking, avoids the most challenging practical questions. It acknowledges the difficulty of establishing a causal link between a specific state's contribution to cumulative global emissions and a specific climate-related event and does not provide a clear mechanism for apportioning liability among the multitude of responsible states, leaving significant room for future litigation. Despite these unresolved complexities, the ICJ's opinion is a watershed moment. It significantly strengthens the legal and political impetus for states to comply with their mitigation commitments by raising the prospect of legal accountability and provides a powerful tool for vulnerable states and non-state actors. This research establishes that the principle of territorial sovereignty is not a shield for states to cause transboundary environmental harm but a source of legal obligation. The "no-harm" rule, reinforced by the ICJ's opinion, is evolving to form a firmer foundation for a global regime of state responsibility for climate change, promising a significant impact on future international legal discourse and policy.

مبانی حقوقی مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال تغییرات آب‌وهوایی: با تأکید بر رأی مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری

فریبرز صفری

استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه حضرت معصومه (ع)، قم، ایران. رایانامه: f.safari@hmu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۷/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۱۱/۱۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۱/۲۸

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۲/۳

کلید واژه‌ها:

تغییرات آب‌وهوایی، حقوق بین‌الملل محیط زیست، دیوان بین‌المللی دادگستری، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها.

تغییرات آب‌وهوایی به یکی از مهم‌ترین چالش‌های جهانی معاصر تبدیل شده است که پیامدهای گسترده‌ای برای محیط زیست، اقتصاد و حقوق بین‌الملل دارد. دولت‌ها به‌عنوان بازیگران اصلی در عرصه بین‌المللی، تعهدات اولیه عرفی و قانونی جهت جلوگیری، کاهش و کنترل انتشار گازهای گلخانه‌ای دارند. اکنون آیا می‌توان دولت‌ها را به‌دلیل نقضشان و با استناد به قواعد و اصول حقوق بین‌الملل مرتبط با تغییرات اقلیمی در خصوص این تغییرات مسئول دانست و به‌تبع آن خسارات ناشی از آن را طبق قوانین بین‌المللی جبران کرد؟ در این پژوهش ضمن تحلیل و بررسی چالش‌های نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری، پاسخ خواهیم داد با استناد به اصل حاکمیت سرزمینی دولت‌ها و آرای دیوان بین‌المللی دادگستری و با توجه به ماهیت تغییرات اقلیمی و خسارات وارده به‌واسطه عملکرد دولت‌ها، می‌توان به طرح ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت متوسل شد. در این زمینه چالش‌هایی نظیر انتساب عمل به دولت، مسئولیت آسیب‌های زیست‌محیطی انباشته‌شده تغییرات اقلیمی و رابطه علیت نیز تحلیل و ارزیابی خواهند گرفت.

استناد: صفری، فریبرز (۱۴۰۴). «مبانی حقوقی مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال تغییرات آب‌وهوایی: با تأکید بر رأی مشورتی ۲۰۲۵

دیوان بین‌المللی دادگستری»، *مطالعات حقوق انرژی*، ۱۱(۲): ۳۳۶-۳۱۵.

<http://doi.org/10.22059/jrels.2026.404039.608>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© نویسندگان.

مقدمه

بر اساس مقررات و قوانین بین‌المللی و نیز قواعد عرفی و همچنین رویه قضایی که در این مقاله به بررسی آنها خواهیم پرداخت، تمامی کشورها می‌بایست تمامی اقدامات و تلاش‌های مقتضی را به‌عمل آورند تا اطمینان حاصل کنند که تمام فعالیت‌ها در داخل قلمرو و حاکمیت سرزمینی آنها، به‌ویژه فعالیت‌های خطرناک و مضر به محیط زیست، چنان انجام شوند که موجب خسارت آلودگی به محیط زیست سایر کشورها و همچنین محیط زیست جهان به‌طور عام که موجبات تغییرات اقلیمی را فراهم می‌آورند، نمی‌شوند و در صورت بروز آلودگی، اقدامات مقتضی و کافی را جهت کاهش آلودگی به‌کار گیرند. این تعهدات در واقع تابعی از صلاحیت سرزمینی و کنترل دولت بر فعالیت‌های تحت صلاحیت، به‌ویژه فعالیت‌هایی که توسط بخش خصوصی انجام می‌گیرد، است. این امر سنگ بنای حقوق و قوانین ناظر بر جلوگیری و کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای است. این به نوبه خود، پایه‌ای برای مسئولیت بین‌المللی دولت در نظر گرفته می‌شود. اعمال صلاحیت انحصاری توسط دولت کنترل‌کننده فعالیت‌ها در حوزه صلاحیت سرزمینی او، می‌بایست با مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال خسارات تغییرات اقلیمی همراه باشد.

دولت‌ها ممکن است به‌دلیل اقدامات یا قصور خود در کنترل انتشار گازهای گلخانه‌ای، مسئول جبران خسارات ناشی از تغییرات اقلیمی شناخته شوند. این پژوهش به بررسی مبانی حقوقی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در کنوانسیون‌های مرتبط با آلودگی مرزگذر و تغییرات آب‌وهوایی، قواعد عرفی بین‌المللی، طرح ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت و نیز نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری در این زمینه می‌پردازد. در این زمینه چالش‌هایی نظیر انتساب عمل به دولت، مسئولیت آسیب‌های زیست‌محیطی انباشته‌شده تغییرات اقلیمی و رابطه علیت تحلیل و ارزیابی می‌شوند. بر اساس تحقیقات انجام‌شده در این مقاله، در خصوص تغییرات اقلیمی، دولت‌ها بیش از پیش ملزم به کاهش و کنترل گازهای گلخانه‌ای هستند و در این زمینه، دولت‌ها می‌بایست تعهد به اتخاذ «اقدامات مقتضی سختگیرانه» را انجام دهند و در مورد ماهیت انباشتگی تغییرات اقلیمی^۱ و خسارات واردشده به‌واسطه عملکرد دولت‌ها می‌توان به قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت یا به‌عبارت دیگر قواعد ثانویه مسئولیت دولت که در نتیجه نقض تعهدات اولیه دولت‌ها مطرح می‌شود، برای ارزیابی دعاوی مورد به مورد، متوسل شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اصول و قواعدی همچون «قاعده عرفی منع آسیب به دیگران» می‌تواند مبنایی برای مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها

۱. انتشار انباشته کربن در طول سال‌های گذشته، چارچوبی را نشان می‌دهد که هم به‌عنوان ابزاری برای کاهش تأثیرات اقلیمی و هم برای ارزیابی تأثیرات بالقوه اقلیمی قابل استفاده است.

باشند. همچنین رویه قضایی بین‌المللی و اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی متعدد مرتبط با آلودگی‌های مرزگذر و تغییرات اقلیمی نقشی کلیدی در تثبیت این مسئولیت ایفا می‌کنند. در این مقاله، نوع نگرش و عملکرد دیوان در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت، با توجه به ویژگی‌ها و خصوصیات تغییرات آب‌وهوایی، به‌ویژه کثرت کشورهایی که نقش مؤثر در آسیب‌های آب‌وهوایی دارند، ارزیابی و تحلیل می‌شود.

۱. مبانی حاکمیتی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال تغییرات آب‌وهوایی

تعهد دولت‌ها برای جلوگیری از آسیب مرزگذر، تعهدی همبسته و متقابل میان تمامی اعضای جامعه بین‌الملل است (Crawford, 2019: 448). دولت به‌عنوان موضوع حقوق بین‌الملل باید دارای معیارهای جمعیت، سرزمین، و حکومت باشد که برخی حاکمیت را نیز عنصر دولت می‌دانند (Jennings and Meessen, 2024: 106). در خصوص دولت سه مفهوم بنیادین وجود دارد (Jennings and Watts, 1992: 120; Hofbauer, 2016: 4). مفهوم اول، دولت به‌عنوان شخصیت مستقل حقوق بین‌الملل (State)؛ مفهوم دوم، قوه مجریه در برابر قوای مقننه و قضاییه (State/Power)؛ و مفهوم سوم، نهادهای حاکم بر ملت (Government) (قاضی، ۱۳۷۰: ۵-۱۲۴؛ مدنی، ۱۳۸۷: ۶۳؛ جاوید و جواهری، ۱۳۸۷: ۱۰۳). لنگرودی نیز دولت را «جمعیتی از افراد در خاک معین تابع یک قدرت عمومی» معنا کرده است (لنگرودی، ۱۳۸۵: ۳۱۴).

مطابق نظر مشورتی دیوان در قضیه خسارت مأموران سازمان ملل، حاکمیت دلالت بر توانایی دولت در طرح دعوی بین‌المللی دارد و دولت «موضوع مستقیم حقوق بین‌الملل عمومی» است (ICJ Reports, 1949: 174). حاکمیت بخشی از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل است (Crawford, 2019: 448) و منشأ مجموعه‌ای از اصول و تعهدات اساسی بین‌المللی، همچون استقلال، برابری حاکمیت و عدم مداخله در امور داخلی کشورها مندرج در ماده ۲ منشور ملل متحد است (Trindade, 2020: 168).

بر اساس اصل تساوی حاکمیت، نقض اصول اساسی حقوق بین‌الملل، ناقض حاکمیت دولتهاست (Mensi, 2022: 177). اما این اصول تنها بیانگر اختیار دولت در تعیین اعمال مجاز در قلمرو خویش است، تا حدی که ناقض حقوق مشروع سایر کشورها نباشد (Oppenheim, 1912: 243).

رویه قضایی نشان می‌دهد اعتقاد به حاکمیت مطلق کنار گذاشته شده است. در پرونده لوتوس، اولین محدودیت بر دولت، عدم اعمال قدرت در قلمرو دولت دیگر است (PCIJ, 1927: 18). قاضی هوبر در پرونده جزیره پالماس، حاکمیت در روابط بین کشورها را به‌عنوان استقلال تعریف کرد (Island of Palmas Case, 1928: 838)، که پیش از آن توسط دیوان دائمی

دادگستری بین‌المللی^۱ در سال ۱۹۲۳ در پرونده کارلیا شرقی به‌عنوان یک اصل اساسی حقوق بین‌الملل اعلام شده بود (PCIJ, 1923: 33)، اما مطابق نظر صحیح قاضی لودر در پرونده لوتوس، می‌بایست به حاکمیت سایر دولت‌ها احترام گذاشت (PCIJ, 1927: 18). ادعای انحصاری حق حاکمیت توسط یک دولت می‌تواند با ادعای یک دولت دیگر در مورد حقوق خود در قلمرو خویش در تضاد باشد (Gailhofer et al., 2022: 47). دوپوی^۲، تنها داور پرونده تکزاکو^۳، بین «برخورداری» و «اعمال» حاکمیت تمایز قائل شد و «اعمال حاکمیت» را همراه با تعهدات بین‌المللی دانست. اصول حاکمیت، به‌ویژه حاکمیت بر منابع طبیعی، دیگر صرفاً حقوق نیست، بلکه شامل تعهدات در زمینه محیط زیست و توسعه پایدار است (Texaco Award, 1975: 66). هر کشور مستقل، منوط به استقلال و برابری دولت‌ها، قادر به داشتن حقوق و بر عهده گرفتن تعهدات در داخل و خارج از مرزهای قلمرو خود است (Brownlie, 2008: 289). سرزمین، معیار اعتبار دولت و عامل ضروری برای اعمال حاکمیت و صلاحیت ارضی است. صلاحیت ارضی، ابزار اعمال حاکمیت است. حقوق حاکمیت ارضی کشورها دارای خاصیت همبستگی و وابستگی متقابل است و «محدودیت‌های متقابل» ایجاد می‌کند. قاضی ویرامنتری در نظر مشورتی سلاح‌های هسته‌ای بر همکاری کشورها با «اصل حسن همجواری» تأکید کرد (ICJ Reports, 1996: 505). دیوان بین‌المللی دادگستری، در پرونده کانال کورفو، اظهار کرد که بین کشورهای مستقل، احترام به حاکمیت ارضی یک اصل بنیادین روابط بین‌الملل است (Corfu Channel Case, 1949: 4). در واقع، می‌توان گفت نیاز و تقاضا برای بهره‌برداری کارآمد از منابع طبیعی جهان، دولت‌ها را به‌طور فزاینده‌ای به هم وابسته کرده است.

همراه با اصول اساسی مذکور، باید محدودیت‌های حاکمیت و حقوق دولت‌ها را در کنار مسئولیت دولت‌ها در قبال تغییرات اقلیمی و آلودگی‌های زیست‌محیطی به‌خصوص بخش مرزگذر آن در نظر گرفت، به‌ویژه در خصوص پرداخت خسارات. این امر، در سال‌های اخیر به‌خصوص در پی تشدید نتایج خسارت‌بار آسیب‌های زیست‌محیطی تغییرات آب‌وهوایی در سطح جهان، افزایش یافته است. بخش‌های بعد اختصاص به این موضوع خواهد داشت.

۲. آلودگی‌های آب‌وهوایی مرزگذر و محدودیت بر حقوق حاکمیتی دولت

از دیدگاه کلی، اگر فعالیتی در قلمرو یک کشور سبب آسیب‌های مرزگذر شود، این مشکل به یک نگرانی بین‌المللی تبدیل می‌شود، به این معنا که دولتی که فعالیت در قلمرو آن انجام می‌شود که

1. Permanent Court of International Justice (PCIJ)

2. Dupuy

3. Texaco Award

در این مقاله به عنوان کشور کنترل‌کننده می‌شناسیم، در برابر کشور قربانی یا در مقابل قربانیان فردی چنین آلودگی دارای مسئولیت بین‌المللی است. اصل حاکمیت، محدود به قواعد و اصول مربوط به الزام به جلوگیری یا کنترل آسیب‌های آلودگی‌های مرزگذر و مسئولیت در قبال چنین آسیب‌هایی است (Bergkamp, 2021: 162). همان‌طور که اوپنهایم اظهار کرده است، یک دولت، به‌رغم برتری ارضی خود، مجاز به تغییر شرایط طبیعی قلمرو خود به ضرر شرایط طبیعی قلمرو یک کشور همسایه نیست (Oppenheim, 1912: 243). چنانکه اشاره شد حاکمیت ارضی شامل تعهد ویژه حفاظت از حقوق سایر کشورها در قلمرو خود است. حاکمیت ارضی دربردارنده اعمال حق انحصاری فعالیت‌های یک دولت است. اما این حق یک تعهد به همراه خود دارد: تعهد به محافظت از حقوق سایر دولت‌ها در چارچوب حقوق بین‌الملل در داخل قلمرو خود. دولت‌ها نمی‌توانند به بهانه تغییر اوضاع و احوال و شرایط، حقوق سایر کشورها را ضایع کنند و نادیده بگیرند. در این زمینه با در نظر گرفتن حاکمیت کشورها بر منابع طبیعی خود، منشور جهانی طبیعت تصریح می‌کند که کشورها متعهدند تا اطمینان حاصل کنند که فعالیت‌های داخل در قلمرو آنها موجب آسیب به طبیعت و محیط زیست واقع در کشورهای دیگر یا در مناطق فراتر از محدوده صلاحیت ملی نمی‌شود (World Charter for Nature, 1982: principles 21 & 22). حاکمیت از طریق گستره وسیعی از مقررات حقوق بین‌الملل که حقوق عرفی و معاهدات را در برمی‌گیرد، محدود می‌شود. در داوری پرونده دریاچه لانو^۱ (فرانسه علیه اسپانیا)، محکمه حاکمیت مطلق را برای کشورها قبول نمی‌کند و اظهار می‌دارد که حاکمیت ارضی نقش پیش‌فرض را دارد و باید در مقابل تمام تعهدات بین‌المللی، هرچه که منشأ آنها باشد، از مطلقیت آن کاسته شود (Lake Lanoux Arbitration, 1957: 281). به گفته کمیسیون حقوق بین‌الملل، شرایطی وجود دارد که در آن یک دولت، تحت مقررات بین‌المللی، مجبور است محدودیت‌هایی را برای صلاحیت سرزمینی خود به نفع یک کشور دیگر بپذیرد (ILC, 2001: 150). بنابراین، اصل حاکمیت ارضی با قواعد حقوق بین‌الملل محدود می‌شود. در برخورد با مسئله حاکمیت دولت، دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری در پرونده احکام تابعیت در تونس و مراکش، بیان کرد که حاکمیت کشورها متناسب با توسعه قوانین بین‌المللی کاهش می‌یابد و محدود می‌شود (PCIJ, 1923: 127). آشکارا با پیروی از اصل حاکمیت محدود ارضی، دیوان بین‌المللی دادگستری نیز، به‌طور مشابه، در پرونده کانال کورفو به‌طور قاطع بیان می‌کند که هر دولت متعهد است بر «عدم اجازه آگاهانه قلمرو خود برای اعمال خلاف حقوق سایر کشورها» (ICJ Reports, 1949, 22).

از نظر چودری^۱ اصل حاکمیت دائمی دولت بر منابع طبیعی که بر صلاحیت داخلی دولت بر منابع طبیعی و فعالیت‌های اقتصادی در قلمرو سرزمینی آن تأکید می‌کند و توسط اسناد متعدد بین‌المللی زیست‌محیطی به رسمیت شناخته شده است، دولت را از اعمال اصول و قواعد مربوط به حقوق بین‌الملل در خصوص رعایت حقوق سایر کشورها معاف نمی‌کند (Chowdhury, 1988: 80). در حقیقت، حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی به‌عنوان یک اصل حقوق بین‌الملل در انزوا تکامل نیافته، بلکه به‌عنوان بخشی از یک کل در حقوق بین‌الملل تکامل یافته است. او در ادامه توضیح می‌دهد که در طول توسعه این اصل، دامنه آن حتی به منابع دریایی نیز گسترش یافته است (Papanicolopulu, 2018: 161). اصل حاکمیت دائمی که چندین حق را به‌عنوان اصول اساسی در برمی‌گیرد، از جمله حق دولت‌ها برای مصرف آزادانه منابع طبیعی خود، حق انتخاب آزادانه یک سیستم اجتماعی و اقتصادی، حق اعمال کنترل مؤثر بر منابع طبیعی خود و حق دریافت خسارت به منابع طبیعی ناشی از عملکرد سایر کشورها، به‌تدریج از یک اصل ابتدایی مبتنی بر صرفاً چندین حق، به یک مفهوم تکامل‌یافته شامل تعهدات و حقوق تغییر کرده است (Schrijver et al., 2013: 267). در این زمینه، ماده ۳ کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ تصریح می‌کند که «کشورها، مطابق با منشور سازمان ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل، حق حاکمیتی برای بهره‌برداری از منابع خود را طبق سیاست‌های زیست‌محیطی خود دارند و نیز مسئولیت دارند اطمینان حاصل کنند از اینکه فعالیت‌ها در قلمرو سرزمینی یا کنترل آنها باعث آسیب به محیط زیست سایر کشورها یا مناطق فراتر از محدوده صلاحیت ملی آنها نمی‌شود». مفاد این ماده را می‌توان از قضاوت دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده آزمایش‌های هسته‌ای (استرالیا علیه فرانسه و نیوزیلند علیه فرانسه) که در آن استرالیا و نیوزیلند دعاوی را علیه فرانسه به‌دلیل انتشار پرتوهای هسته‌ای که وارد فضای این دو کشور شده و موجب آسیب به اشخاص و اموال شده بود، استنباط کرد (Nuclear Tests case, 1973: 253). با در نظر گرفتن مفاد حکم صادره در این دعوا می‌توان گفت اگر اعمال حقوق سرزمینی یک کشور، حقوق حاکمیتی دیگر کشورها را نقض کند، باید بر اساس اصل برابری حاکمیتی دولت‌ها، این عمل، به‌عنوان یک عمل نامتعارف و در عین حال محکوم در نظر گرفته شود. از این‌رو، حاکمیت ارضی یا صلاحیت یک کشور که نشان‌دهنده حق انحصاری دولت برای اعمال حقوق و تعهدات خود در یک بخش خاص از جهان است، در صورتی که اعمال آن، حقوق حاکمیتی سایر کشورها را نقض کند، در چارچوب مقررات بین‌المللی محدود می‌شود و موجبات مسئولیت بین‌المللی دولت را فراهم می‌کند (Handl, 1980: 527). مطابق نظر کمیسیون حقوق بین‌الملل، حاکمیت همیشه دربردارنده حقوق انتفاعی نیست، بلکه یک دولت ممکن است مسئول خسارت ناشی از فعالیت‌های انجام‌شده در داخل قلمرو یا

---

1. Chowdhury

محدوده کنترل خود باشد، در صورتی که دارای آثار مخرب فراسرزمینی باشد (ILC, 1996: 104). این امر به عنوان یک قاعده حقوق بین‌الملل عرفی در نظر گرفته می‌شود. نقطه آغازین تجزیه و تحلیل مسئولیت بین‌المللی دولت برای چنین آلودگی و همچنین هرگونه رفتار مربوط به تأثیرات زیست‌محیطی خارج از کشور از جمله تغییرات اقلیمی، مفهوم حاکمیت ارضی یا به عبارت دیگر، اقتدار منحصربه‌فرد یک کشور بر فعالیت‌های قلمرو سرزمینی و تعهدات متقابل با سایر کشورهاست.

تعهد حقوقی جلوگیری از آلودگی مرزگذر به‌ویژه در مورد آلودگی‌های هوایی که مرزگذر بودن آسیب‌های زیست‌محیطی آن در اثر تغییرات اقلیمی بیشتر به اثبات رسیده است، طبق دو اصل بنیادین تکامل یافته‌اند: اول آنکه کشورها بر منابع طبیعی و فعالیت‌هایی که در قلمرو سرزمینی آنها انجام شود حاکمیت دارند و می‌توانند اجازه انجام آنها را صادر کنند یا از انجام آنها جلوگیری به عمل آورند؛ دوم، دولت‌ها باید اطمینان حاصل کنند که چنین فعالیت‌هایی سبب آسیب فراسرزمینی به اشخاص، اموال یا محیط زیست سایر کشورها نمی‌شود. اصل اساسی دوم، اولی را محدود می‌کند (Birnie et al. 2009: 106). بنابراین، ادعای یک دولت مبنی بر داشتن حاکمیت انحصاری بر قلمرو، فعالیت‌ها و اشخاص واقع در قلمرو، با تعهد به احترام به منافع معقول همه کشورهای دیگر و نیز جلوگیری یا به حداقل رساندن آسیب به آنها، از جمله آسیب زیست‌محیطی، تکمیل می‌شود و در صورت عدم انجام این کار، مسئولیت را باید بپذیرد (Rydberg et al., 2021: 153).

مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال خسارت فراسرزمینی ناشی از فعالیت‌های مضر، به‌ویژه فعالیت‌های فوق خطرناک، که توسط اشخاص حقیقی در قلمرو سرزمینی دولت انجام می‌شود، تابعی از صلاحیت سرزمینی و کنترل آن دولت بر فعالیت‌های مربوط است. این دیدگاه نسبت به حاکمیت و صلاحیت سرزمینی دولت، در تصمیمات قضایی، رویه دولت‌ها، معاهدات و نوشته‌های حقوقدانان مورد قبول و پذیرش وسیعی قرار گرفته است. از این منظر، دولت کنترل‌کننده تا آنجا که امکان عملی وجود دارد، ملزم به اتخاذ اقدامات اجرایی، قضایی و تقنینی است که با هدف جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی ناشی از فعالیت‌های مضر، خطرناک و یا فوق خطرناک است، از جمله فعالیت‌های استخراج، پالایش و حمل‌ونقل نفت یا سایر مواد خطرناک و مضر از طرق زمینی، ریلی و دریا. این فعالیت‌ها ممکن است توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی، تحت صلاحیت یا کنترل دولت انجام گیرد. این صلاحیت و در مجاورت آن، مسئولیت دولت شامل دریا هم می‌شود. چنانکه ماده ۲۱۹ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ با عنوان «اقدامات مربوط به قابلیت دریانوردی کشتی‌ها برای اجتناب از آلودگی» مقرر می‌دارد کشورهایی که تشخیص دهند یک کشتی مقررات و استانداردهای بین‌المللی را نقض کرده و بدین ترتیب تهدیدی برای محیط

زیست دریا فراهم شده، می‌توانند اقدامات مقتضی را به‌منظور جلوگیری از دریانوردی کشتی اتخاذ کنند. در این زمینه، به‌طور کلی بخش ۱۲ کنوانسیون حقوق دریاهای، به‌ویژه مواد ۱۹۲ و ۱۹۴، بر کشورها تعهد اولیه حفاظت از محیط زیست دریایی را تحمیل می‌کند. تعهد مندرج در ماده ۱۹۴ آنچنان جامع است که سرتاسر دریا و تمامی انواع آلودگی از جمله هوایی، و انواع مواد مضر منتشرشده در دریا و هوا و نیز انواع طرق مختلف آلودگی دریایی را شامل می‌شود (Vignes & Dupuy, 2023: 347). در مواد مذکور مقرر شده کشورها «تمام اقدامات مقتضی» را به‌عمل خواهند آورد تا اطمینان حاصل کنند که فعالیت‌های تحت صلاحیت یا کنترل آنها چنان انجام شود که موجب خسارت ناشی از آلودگی به کشورهای دیگر یا محیط زیست آنها را فراهم نمی‌کنند و آلودگی ناشی از حوادث یا فعالیت‌های تحت صلاحیت یا کنترل آنها به خارج از نواحی که آنها حق حاکمیت خود را مطابق با این کنوانسیون اعمال می‌کنند، گسترش نمی‌یابد. این تعهد در سایر کنوانسیون‌های بین‌المللی، از جمله در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲، اصل ۲ اعلامیه ریو ۱۹۹۲ و ماده ۱۹ منشور حقوق انرژی ۱۹۹۱ اروپا مورد تأکید قرار گرفته است.

اینکه صلاحیت دولت و مسئولیت بین‌المللی او در قبال خسارات مرزگذر تابعی از صلاحیت سرزمینی و کنترل آن دولت بر فعالیت‌های مربوط است، به‌عنوان سنگ بنای حقوق و تعهدات زیست‌محیطی در سطح بین‌المللی، همچنین به‌منزله پایه‌ای برای مسئولیت بین‌المللی دولت در نظر گرفته شده است. اعمال صلاحیت انحصاری توسط دولت کنترل‌کننده در حوزه صلاحیت سرزمینی یا کنترل او با مسئولیت آن دولت در قبال آنچه در قلمرو ملی او اتفاق می‌افتد همراه است (Armstrong, 2017: 27).

۳. تعهدات اولیه دولت‌ها در قبال تغییرات آب‌وهوایی

در زمینه تغییرات آب‌وهوایی، فقدان تعهدات اولیه قوی و کافی را می‌توان به‌عنوان مانعی برای مسئولیت دولت قلمداد کرد. این مانع در نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری در مورد تعهدات کشورها در قبال تغییرات آب‌وهوایی نیز مورد تأکید قرار گرفته است (ICJ, Advisory Opinion, 2025). یکی از تعهداتی که به‌عنوان یک معیار رفتاری طبق تعهد عام «اقدامات مقتضی»^۱ در بند ۲ ماده ۴ توافقنامه پاریس شناخته شده است، تعهد به «آماده‌سازی، برقراری ارتباط و حفظ مشارکت ملی تعیین‌شده»^۲ به دمای ۱/۵ درجه سانتی‌گراد، از طریق اقدامات کاهشی» است. انجام چنین تعهدی صرفاً یک تعهد و مسئله داخلی نیست، بلکه یک تعهد بین‌المللی رفتاری است. توضیح آنکه توافقنامه پاریس در ۱۲ دسامبر (۲۱ آذر) ۲۰۱۵ ذیل

1. Due diligence

2. Nationally Determined Contributions (NDCs)

چارچوب کنوانسیون تغییر اقلیم سازمان ملل متحد^۱ در خصوص کاستن انتشار گازهای گلخانه‌ای، گلخانه‌ای، سازگاری و امور مالی، با هدف جلوگیری از افزایش دمای زمین بیش از ۲ درجه سانتی‌گراد در قرن جاری و تلاش در جهت محدود کردن افزایش دما به ۱/۵ درجه سانتی‌گراد نسبت به سطح آن پیش از صنعتی شدن، تهیه و تدوین شد و توسط ۱۹۵ کشور مورد توافق قرار گرفت. طبق ماده ۴ توافقنامه پاریس، هر کشور، متعهد به اجرای تعهداتی در زمینه کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای می‌شود که از آن با عنوان سهم تعیین‌شده ملی یاد می‌شود. مطابق مفاد توافقنامه، محدودیتی برای زمان و طی فرایند تصویب در داخل کشورها، برای مثال تصویب توسط مجلس شورای اسلامی ذکر نشده است. با توجه به وجود تبعات مالی، سیاسی و امنیتی پذیرش توافقنامه و هزینه‌های متعدد ناشی از خروج از آن، همچنین ایجاد موانع گوناگون در جهت تولید داخلی و نیز ایجاد زمینه افشای اطلاعات کشورها در فضای بین‌الملل، و با توجه به اینکه آمریکا و روسیه که از جمله اصلی‌ترین تولیدکنندگان گازهای گلخانه‌ای به‌شمار می‌روند، همچنین با عنایت به اینکه عراق که تولید نفت بیشتری نسبت به ایران دارد، در حال حاضر عضو توافقنامه نیستند، عجله در پذیرش توافقنامه پاریس بدون توجه به تبعات پذیرش آن دور از مصلحت و خلاف منطق است (شورای راهبردی روابط خارجی، ۱۳۹۸).

صرف‌نظر از پذیرش توافقنامه پاریس، در این زمینه دولت‌ها تلاش دارند تا میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای را کاهش دهند. دیوان نیز در نظریه مشورتی ۲۰۲۵ خود در خصوص تغییرات اقلیمی تلاش دارد تا دولت‌ها را بیش از پیش ملزم به کاهش و کنترل این نوع گازها بنماید. در این خصوص، چند مسئله مهم توسط دیوان مطرح و پاسخ داده شده است. ابتدا، مبنای معیار عملکرد یا رفتار دولت‌ها جهت ارزیابی مسئولیت بین‌المللی آنها مطرح شده است. در خصوص این سؤال، دیوان بیان کرده است که آنچه از دولت‌ها خواسته شده است انجام «اقدامات مقتضی سختگیرانه»^۲ است.

تقریباً در تمامی معاهدات و اسناد زیست‌محیطی بین‌المللی، همچنین دعاوی بین‌المللی، تعهد یا معیار «اقدامات مقتضی» مورد تأیید قرار گرفته است، از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲، ماده ۲ کنوانسیون تغییرات آب‌وهوایی، تمامی معاهدات مربوط به حفظ محیط زیست دریا، همچنین در محتوای قاعده منع آسیب فرامرزی به محیط زیست دیگران^۳، قواعد عرف بین‌المللی، و نیز دعاوی بین‌المللی و بین‌دولتی، از قبیل حکم صادرشده در دعاوی تریل اسملتر (۱۹۴۱) که در موارد متعددی نمود یافته است، به‌ویژه در ماده ۲۱ اعلامیه

1. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC, 1994).
2. "Stringent" Due Diligence
3. No Harm Rule

استکهلم ۱۹۷۲ و اصل ۲ اعلامیه ریو ۱۹۹۲، و دعاوی‌ای که در سال‌های اخیر توسط دیوان بین‌المللی دادگستری حل و فصل شده‌اند، همچون دعاوی نیکاراگوئه علیه کلمبیا در خصوص نقض حقوق حاکمیتی (۲۰۲۲)، دعاوی کاستاریکا علیه نیکاراگوئه که در آن دیوان میزان غرامت خسارات زیست‌محیطی فرامرزی را که نیکاراگوئه به کاستاریکا می‌بایست بپردازد، تعیین کرده است (۲۰۱۸)، و دعاوی معروف به پالپ میلز، آرژانتین علیه اروگوئه که در آن دیوان الزامی بودن ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی در حقوق بین‌الملل را مطرح کرده است (۲۰۱۰).

تفاوت اصلی نظر دیوان با سایر اسناد بین‌المللی آن است که دیوان در نظریه مشورتی خود بر آن است که نسبت به تغییرات اقلیمی معیار رفتاری می‌بایست بر پایه اقدامات و تلاش‌های مقتضی «سختگیرانه» باشد. در واقع دیوان معیار سختگیرانه را برای تعهد عرفی منع آسیب قابل توجه به محیط زیست، به‌عنوان مهم‌ترین تعهد اولیه برای مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها قرار داده است (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بندهای ۲۷۲ تا ۳۰۰). نکته مهم این است که «خطر آسیب قابل توجه» حتی در شرایطی که آسیب قابل توجه به محیط زیست، به‌ویژه در مورد تغییرات اقلیمی، ناشی از اثر «نباشته»^۱ اعمال گوناگون کشورهای مختلف باشد، نیز قابل تصور است؛ اگرچه شناسایی و تعیین سهم هر کشور در میزان مسئولیت دشوار باشد (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بند ۲۷۶). در این زمینه معیار «اقدامات مقتضی سختگیرانه» مستلزم آن است که دولت‌ها «سازوکارهای کاهش را که برای دستیابی به کاهش مؤثر، سریع و پایدار انتشار گازهای گلخانه‌ای را که برای جلوگیری از آسیب قابل توجه به سیستم آب‌وهوایی ضروری هستند و طراحی شده‌اند» ایجاد و اجرا کنند (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بند ۲۸۲). این نظریه مشورتی با تشریح معیارهای خاص و دشوار تلاش می‌کند که پاسخ به پرسش‌های متعددی را که در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت وجود دارد تسهیل کند.

۴. قابلیت اعمال طرح مسئولیت بین‌المللی دولت کمیسیون حقوق بین‌الملل در

موضوع تغییرات اقلیمی

با توجه به قواعد ثانویه مسئولیت بین‌المللی دولت که در نتیجه نقض تعهدات اولیه دولت‌ها مطرح می‌شود، اولین یافته مهم نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری در مورد تعهدات کشورها در قبال تغییرات آب‌وهوایی این است که قواعد عرفی مسئولیت بین‌المللی دولت، که اغلب در طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در برابر اعمال متخلفانه بین‌المللی مصوب ۲۰۰۱، منعکس شده است، در زمینه تغییرات اقلیمی قابل

1. Cumulative

اجرا هستند. در جریان رسیدگی‌های دیوان که به صدور نظریه مشورتی ۲۰۲۵ منجر شد، قابلیت اعمال طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل مورد بحث قرار گرفت و کویت و چند کشور دیگر استدلال کردند که رژیم حاکم بر تغییرات اقلیمی، «مقررات خاص» هستند و قواعد عمومی مسئولیت دولت آن را استثنا می‌کند. این استدلال‌ها توسط بیشتر کشورهای شرکت‌کننده و در نهایت توسط دیوان رد شد (ICJ, 2025: 56). استدلال دیوان این است که نه متن، نه زمینه و نه هدف و موضوع معاهدات اقلیمی، به‌ویژه مواد ۸ و ۱۵ توافقنامه پاریس و ماده ۲۴ کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در مورد تغییرات اقلیمی، از قصد اعضا برای عدول از قواعد عمومی مسئولیت بین‌المللی دولت (بندهای ۴۱۰-۴۲۰) پشتیبانی نمی‌کند. رد صریح استدلال «مقررات خاص» توسط دیوان، دارای نتیجه مورد توجهی است و آن اینکه حداقل، دیگر دولت‌ها نمی‌توانند با این استدلال، از ورود به ماهیت بحث مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و پیامدهای قانونی آن، طفره برونند.

پس از آنکه دیوان نظر مشورتی خود را در مورد تعهدات کشورها در قبال تغییرات آب‌وهوایی صادر کرد، بسیاری از ناظران به سرعت به این نتیجه رسیدند که این امر باب پرونده‌های حقوقی در این زمینه را باز خواهد کرد. این نظریه مشورتی در واقع مهر تأیید مهمی است که قواعد مسئولیت دولت در زمینه تغییرات آب‌وهوایی را می‌توان اعمال کرد. در این زمینه، دیوان به طرح چندین موضوع و مسئله بنیادین و مهم پرداخته که در این مقاله شرح داده شده‌اند.

دیوان نظر مشورتی خود را حول دو سؤال اصلی ارائه کرد. سؤال (الف) مربوط به تعهدات اولیه دولت‌ها در خصوص حفاظت از سیستم آب‌وهوایی در مقابل انتشار انسانی گازهای گلخانه‌ای است. پرسش (ب) پیامدهای حقوقی یا به عبارت دیگر تعهدات ثانویه دولت‌ها در قالب مسئولیت آنها در قبال نقض تعهدات اولیه به شکل فعل یا ترک فعل که موجب «آسیب قابل توجه» به سیستم آب‌وهوایی شده است، است. درحالی‌که سؤال (ب) پرسشی است که به‌طور مستقیم با موضوع مسئولیت حقوقی دولت‌ها سروکار دارد، پاسخ به پرسش (الف) نیز مبنای حقوقی تعهدات ثانویه دولت‌ها و مسئولیت آنها را روشن خواهد کرد. حقوق و قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت به‌خودی‌خود محتوای تعهدات اولیه را تعیین نمی‌کند، چنانکه تعهدات دولت‌ها در چارچوب توافقنامه پاریس این گونه نیست. آنچه قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها تعیین می‌کنند قواعد ثانویه هستند، به این معنی که آنها وجود یک تعهد اولیه را پیش‌فرض می‌دانند و مسئولیت نقض آن و عواقب قانونی ناشی از آن را نسبت به دولتِ خاطی تعیین می‌کنند.

۵. چالش‌های انتساب مسئولیت بین‌المللی به دولت

دیوان بین‌المللی دادگستری در اعمال قواعد و مقررات مربوط به حقوق مسئولیت بین‌المللی دولت، چندین جنبه از مسئولیت بین‌المللی دولت را در ارتباط با «ماهیت و مقیاس بی‌سابقه آسیب‌های ناشی از تغییرات اقلیمی» (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بند ۴۲۱) اعلام کرد، از جمله انتساب عمل به دولت^۱، مسئولیت آسیب‌های انباشته‌شده و علیت^۲. در این زمینه، دیوان نگاه کلان و کلی و بدون ارزیابی موردی از عملکرد یک دولت خاص، موارد چالش‌برانگیز را مطرح کرد. در مورد انتساب عمل به دولت، دیوان تأکید کرد که عمل غیرقانونی یا متخلفانه بین‌المللی که باید به یک دولت نسبت داده شود، صرفاً انتشار گازهای گلخانه‌ای به‌خودی‌خود نیست، بلکه نقض تعهدات قانونی و عرفی و نیز متعارف مربوط به حفاظت از سیستم اقلیمی در برابر آسیب این انتشارهاست (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بند ۴۲۷ و ۴۲۹). بر این اساس، لازم نیست اعمال انجام‌شده که اغلب توسط بخش خصوصی انجام می‌پذیرد و به‌طور مستقیم گازهای گلخانه‌ای را منتشر می‌کنند، به دولت نسبت دهیم. در عوض، عملکرد مربوط به دولت را می‌توان در حوزه‌های نظارتی و قانونگذاری ارزیابی کرد؛ یعنی «عدم انجام اقدامات مناسب توسط یک دولت برای محافظت از سیستم آب‌وهوایی در برابر انتشار گازهای گلخانه‌ای - از جمله از طریق تولید سوخت‌های فسیلی، مصرف سوخت‌های فسیلی، اعطای مجوزهای اکتشاف سوخت‌های فسیلی یا ارائه یارانه‌های سوخت‌های فسیلی - می‌تواند یک عمل متخلفانه بین‌المللی باشد که به دولت قابل انتساب است» (نظریه مشورتی دیوان، ۲۰۲۵، بند ۴۲۷). در واقع عدم رعایت این موارد، عدم رعایت تعهد به «اقدامات مقتضی» است. با ذکر صریح این طیف از افعال و ترک فعل‌های مرتبط، نظریه دیوان بر اهمیت انجام تعهدات دولت‌ها در همه این زمینه‌ها و در صورت عدم انجام آنها، مواجهه دولت با پیامدهای حقوقی مسئولیت دولتِ خاطی تأکید می‌کند. قضات دیوان نیز در نظرهای جداگانه و مشترک خود، این نتیجه‌گیری دیوان را تأیید و بر آن تأکید کردند (Separate opinion of Judge Bhandari, Advisory Opinion, 2025).

مسئله پیچیده‌تر که توسط دیوان مورد توجه و بسیار مورد بحث قرار گرفت، مربوط به تعدد کشورهای مسئول و زیان‌دیده است. اگرچه این مسئله بیشتر به علیت و جبران خسارت ارتباط پیدا می‌کند، دیوان در بخشی که به بررسی موضوع انتساب اختصاص داده است، نیز به آن پرداخته است. دیوان معتقد است که اگرچه «این واقعیت که چندین کشور در تغییرات اقلیمی نقش داشته‌اند می‌تواند در واقع دشواری تعیین اینکه آیا نقض تعهد یک دولت و اینکه تا چه میزان سبب آسیب قابل توجه به سیستم اقلیمی شده است را افزایش دهد، اما در عین حال،

1. Attribution
2. Causation

قواعد مربوط به مسئولیت بین‌المللی دولت قادر به رسیدگی به چنین وضعیتی هستند» (بند ۴۳۰). مانند بند ۲ ماده ۴۲ طرح کمیسیون که به صدمه و آسیبی می‌پردازد که از نقض تعهدات جمعی ایجاد می‌شوند، یعنی تعهداتی که به عهده بیش از دو دولت است و مخاطب آنها گروهی از دولت‌ها یا حتی جامعه بین‌المللی در کل است (مؤنی و خداپرست، ۱۳۹۴: ۱۲۰). دیوان همچنین تأکید کرد که «مسئولیت یک کشور واحد برای خسارت می‌تواند بدون استناد به مسئولیت همه کشورهای که ممکن است مسئول باشند، مورد استناد قرار گیرد» (بند ۴۳۰).

دیوان در طول رسیدگی خود در مورد ماهیت انباشتگی تغییرات اقلیمی نشان داد که می‌توان به قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت برای تسهیل ارزیابی‌های مورد به مورد، متوسل شد. با این حال، بررسی نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان نشان می‌دهد که این نهاد از پرداختن به جزئیات پیچیده‌تر، مانند چگونگی تخصیص مسئولیت و همچنین غرامت، بین چند کشور مسئول، اجتناب کرده است. مع‌هذا، دیوان به منظور ارائه ضمنی راه‌حل، به قضاوت‌های خود در سایر پرونده‌ها اشاره می‌کند و متذکر نوعی تقسیم مسئولیت میان کشورهای مسئول در آن پرونده‌ها می‌شود.

دیوان همچنین در نظریه خود به‌طور بسیار شایان توجهی به موضوع علیت یا رابطه سببیت پرداخته است. برای شروع، دیوان تأکید کرده است که رابطه علیّ یا سببیت خسارت فقط برای تعیین غرامت لازم است، نه برای تشخیص مسئولیت بین‌المللی دولت (بند ۴۳۳). دیوان برای بررسی رابطه سببیت بین یک عمل متخلفانه بین‌المللی و خسارت وارده، دو عنصر را از هم تفکیک کرد، اول اینکه آیا یک رویداد، برای مثال سیل، می‌تواند به تغییرات اقلیمی مرتبط باشد؛ دوم اینکه آیا خسارات وارده می‌تواند به یک دولت یا گروهی از دولت‌ها مرتبط باشد (بند ۴۳۷).

به لحاظ حقوقی، عنصر دوم پیچیدگی‌های بیشتری دارد و مشکل‌سازتر است، چراکه عنصر اول - اینکه آیا یک رویداد خاص را می‌توان به تغییرات اقلیمی نسبت داد - را می‌توان با توسل به علم بررسی کرد (بند ۴۳۷). دیوان اظهار کرد که معیار «رابطه علیّ مستقیم و به‌طور کافی قطعی» اغلب «آن مقدار انعطاف‌پذیر است تا چالش‌های» مربوط به تغییرات اقلیمی را برطرف کند (بند ۴۳۶). در نهایت، رابطه علیت باید از طریق ارزیابی عینی احراز شود (بندهای ۴۳۷-۴۳۸). نکته شایان توجه این است که بر اساس نظریه دیوان، این نتیجه‌گیری که اگرچه رابطه علیّ در تغییرات اقلیمی از موارد تعیین رابطه علیّ در منابع محلی آلودگی، ضعیف‌تر است، اما در عین حال، «این بدان معنا نیست که شناسایی رابطه علیّ در زمینه تغییرات اقلیمی غیرممکن است» (بند ۴۳۸). این نظر دیوان نشان می‌دهد که همین رابطه ضعیف‌تر نیز می‌تواند برای احراز رابطه علیّ مورد نیاز در دعاوی مختلف کافی باشد.

یکی از ایرادات وارد به نظریه دیوان در بخش رابطه سببیت این است که تمرکز انحصاری آن بر آسیب‌های وارده به دولت‌ها یا افراد آسیب‌دیده است و نه آسیب به سیستم آب‌وهوایی. این

با سایر بخش‌های نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان در تضاد است. به‌ویژه آنکه در این نظریه، دیوان در بندهای مختلف، برای نمونه بندهای ۲۷۴-۲۷۹، به قاعده منع آسیب و ممنوعیت و جلوگیری از آسیب به سیستم آب‌وهوایی، تصریح کرده است. هدف اصلی نظریه دیوان کاهش خسارات زیست‌محیطی به سامانه اقلیمی است. توجه به این تمایز از اهمیت حقوقی برخوردار است. اگر میزان آسیب به سیستم آب‌وهوایی بر اساس نظریه دیوان «کافی» باشد، به این مفهوم که آسیب، «قابل توجه» و قابل ارزیابی باشد، می‌تواند برخی از چالش‌های رابطه سببیت را تسهیل کند. لازم نیست یک رویداد خاص را به تغییرات آب‌وهوایی مرتبط کنیم یا اهمیت عملکرد یک دولت یا اینکه عملکرد دولت نقض حقوق بین‌الملل بوده است یا خیر، را برای خسارت ارزیابی کنیم. در چنین حالتی، تمرکز صرفاً بر نقش یک دولت در سببیت تغییرات آب‌وهوایی خواهد بود. در این مورد، دیوان اظهار کرد که «از نظر علمی می‌توان سهم کل هر کشور را در انتشار گازهای گلخانه‌ای جهانی، با در نظر گرفتن انتشار گازهای گلخانه‌ای تاریخی و فعلی، تعیین کرد» (بند ۴۲۹).

نتیجه

با توجه به قواعد ثانویه مسئولیت بین‌المللی دولت که در نتیجه نقض تعهدات اولیه دولت‌ها مطرح می‌شود، اولین یافته مهم دیوان بین‌المللی دادگستری این است که قواعد عرفی مسئولیت بین‌المللی دولت، که اغلب در طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در برابر اعمال متخلفانه بین‌المللی مصوب ۲۰۰۱، منعکس شده است، در زمینه تغییرات اقلیمی قابل اجرا هستند. با توجه به تحلیل و بررسی این مقاله در مورد نظریه‌های اندیشمندان، معاهدات و قواعد حقوقی و نیز نظریه مشورتی ۲۰۲۵ دیوان بین‌المللی دادگستری، در حال حاضر، این اعتقاد که حاکمیت، خودمختاری و استقلال کشورها حقی مطلق است، کنار گذاشته شده است و کشورها، مطابق با منشور سازمان ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل، از جمله قواعد و مقررات حاکم بر مسئولیت بین‌المللی دولت مطابق با آنچه توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۲۰۰۱ تصویب کرده است، اگرچه دولت‌ها حق حاکمیت برای بهره‌برداری از منابع خود را طبق سیاست‌های زیست‌محیطی دارند، اما در کنار آن، مسئولیت بین‌المللی دارند اطمینان حاصل کنند از اینکه فعالیت‌ها در قلمرو سرزمینی یا کنترل آنها موجب آسیب به محیط زیست سایر کشورها یا مناطق فراتر از محدوده صلاحیت ملی آنها نمی‌شود. بر اساس قاعده عرفی «منع آسیب به قلمرو دیگران» که در حقوق بین‌الملل عرفی و همچنین در دعاوی بین‌المللی تأیید شده، دولت‌ها موظف‌اند از فعالیت‌هایی که سبب خسارت فرامرزی به محیط زیست دیگر کشورها می‌شود، خودداری کنند. میان «برخورداری» و «اعمال» حاکمیت تمایز وجود دارد و حق دولت‌ها

برای «اعمال حاکمیت» با انجام تعهدات بین‌المللی در مقابل سایر کشورها و اتباع آنها همراه است. اصل بنیادین حاکمیت به‌طور کلی و حاکمیت بر منابع طبیعی به‌طور خاص، دیگر به‌عنوان صرفاً دارا بودن حقوق متعدد نیست، بلکه شامل تعهدات و مسئولیت‌های گوناگون در زمینه‌های مختلف از جمله محیط زیست و توسعه پایدار است. اصل حاکمیت، با الزام به جلوگیری و کاهش کنترل آسیب‌های آلودگی‌های مرزگذر و مسئولیت بین‌المللی در قبال چنین آسیب‌هایی همراه است. در همین زمینه، یکی از تعهداتی که بر پایه معیار رفتاری اتخاذ «اقدامات مقتضی» در بند ۲ ماده ۴ توافقنامه پاریس شناخته شده است، تعهد به «آماده‌سازی، برقراری ارتباط و حفظ سهم تعیین‌شده ملی به دمای ۱/۵ درجه سانتی‌گراد، از طریق اقدامات کاهش‌ی است. دیوان در نظریه مشورتی ۲۰۲۵ خود در مورد تغییرات اقلیمی تلاش دارد تا دولت‌ها را بیش از پیش ملزم به کاهش و کنترل این نوع گازها کند. در این زمینه دیوان بیان کرده است که آنچه از دولت‌ها خواسته شده است انجام «اقدامات مقتضی سختگیرانه» است. تفاوت اصلی نظر دیوان با سایر اسناد بین‌المللی آن است که دیوان در نظریه مشورتی خود بر آن است که نسبت به تغییرات اقلیمی معیار رفتاری می‌بایست بر پایه اقدامات و تلاش‌های مقتضی «سختگیرانه» باشد. دیوان در نظریه مشورتی ۲۰۲۵ خود، چند جنبه از مسئولیت بین‌المللی دولت را در خصوص آسیب‌های ناشی از تغییرات اقلیمی بررسی کرد، از جمله انتساب عمل به دولت، مسئولیت آسیب‌های انباشته‌شده و علت. دیوان همچنین در خصوص ماهیت انباشتگی تغییرات اقلیمی در طول تاریخ توسط دولت‌های مختلف اظهار کرد که می‌توان به قواعد مسئولیت بین‌المللی دولت برای تسهیل ارزیابی‌های مورد به مورد، متوسل شد. با این حال، این نهاد از پرداختن به جزئیات پیچیده‌تر، مانند چگونگی تخصیص مسئولیت و همچنین غرامت، بین چند کشور مسئول، اجتناب کرد. دیوان همچنین اظهار کرد که «از نظر علمی می‌توان سهم کل هر کشور را در انتشار گازهای گلخانه‌ای جهانی، با در نظر گرفتن انتشار گازهای گلخانه‌ای تاریخی و فعلی^۱، تعیین کرد». در این زمینه نکته‌ای بسیار مهم و چالش‌برانگیز به ذهن خطور می‌کند. اساساً دیوان همان‌طور که بیان شد اظهار کرده که می‌توان قواعد طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت را در زمینه تغییرات اقلیمی اعمال کرد. بر اساس ماده ۱ طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل «هر فعل متخلفانه بین‌المللی دولت موجب مسئولیت بین‌المللی آن دولت است». سؤال و مشکل اساسی این است که آیا می‌توان ترکیبی خاص از اعمال متخلفانه را شناسایی کرد که برای ایجاد آسیب مرتبط به سیستم آب‌وهوایی، یا حتی ایجاد خسارت خاص به دولت‌ها، کافی دانست؟ برخلاف آنچه دیوان به آن اشاره می‌کند، علوم طبیعی تنها می‌تواند تا حد محدودی در

۱. انتشار گازهای گلخانه‌ای در طول تاریخ توسط کشورهای صنعتی اتفاق افتاده است و در حال حاضر کشورهای عضو گروه ۲۰ (G۲۰)، ۷۸ درصد از انتشار گازهای گلخانه‌ای فعلی جهان را به خود اختصاص می‌دهند.

شناسایی افعال متخلفانه دولت‌ها نقش داشته باشد. بدون شک علوم طبیعی می‌تواند اطلاعات نسبتاً دقیقی در مورد کل میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای انسانی از آغاز صنعتی شدن ارائه دهد. علوم طبیعی همچنین می‌تواند با دقت نسبتاً زیادی سهم هر کشور را در انتشار گازهای گلخانه‌ای شناسایی کند. اما این حقایق در مورد شناسایی اعمال غیرقانونی و متخلفانه دولت‌ها که بتواند به ادعای غرامت تحت مقررات بین‌المللی از جمله حقوق عرفی در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت منجر شود، کمک چندانی نمی‌کنند. علوم طبیعی نمی‌تواند در تعیین اینکه کدام انتشار گازهای گلخانه‌ای از آغاز صنعتی شدن ناشی از اقدامات غیرقانونی بین‌المللی بوده است، کمکی کند و علوم طبیعی تنها می‌تواند تا حد محدودی در تعیین اینکه آیا یک عمل غیرقانونی خاص به مقدار خاصی از انتشار گازهای گلخانه‌ای منجر شده است یا خیر، کمک کند.

با وجود ایرادات مختلف در نظریه دیوان، می‌توان گفت این رأی با ارائه ارزیابی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال تغییرات اقلیمی به عنوان یک چشم‌انداز واقع‌بینانه و طرح دعوای احتمالی، انگیزه فوری دولت‌ها را برای رعایت تعهدات کاهشی خود افزایش می‌دهد. بدین ترتیب، این رأی حتی بدون طرح دعوای واقعی و بحث‌برانگیز، نویدبخش تأثیر حقوقی و سیاستی در آینده خواهد بود. همچنین می‌توان گفت اگرچه چالش‌های اجرایی وجود دارد، اما رویه قضایی و اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که روندی به سمت پذیرش مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در حال شکل‌گیری است. تقویت سازوکارهای نظارتی و قضایی بین‌المللی می‌تواند به اجرای بهتر این مسئولیت کمک کند.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده است.

قدردانی

نگارنده از اعضای محترم هیأت تحریریه مجله و زین مطالعات حقوق انرژی و داوران محترم به‌خاطر ارائه نظرهای ارزشمند ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌کند.

منابع

- بیگزاده، ابراهیم؛ افشاری، مریم (۱۳۹۰). تغییرات آب‌وهوایی از امنیت بین‌المللی تا امنیت انسانی در حقوق بین‌الملل. *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ۱۴، ۲۱۱-۲۴۳. در: https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56744.html (۲ مرداد ۱۴۰۴)
- شورای راهبردی روابط خارجی (۱۳۹۸). توافقنامه اقلیمی پاریس، ظرفیت‌ها و محدودیت‌ها. ۱۳۹۸/۴/۳. در: <https://www.scfr.ir/fa/14899/100> (۱۱ شهریور ۱۴۰۴).
- جاوید، محمدجواد؛ جواهری طهرانی، محمد (۱۳۸۷). از طریقت تا موضوعیت الفاظ فیلولوژی یا فقه اللغة دولت در حقوق اساسی و علوم سیاسی. *پژوهش‌نامه حقوق اسلامی*، ۹(۱)، ۹۹-۱۲۸. DOI: 10.30497/law.2012.1272 (۱۶ تیر ۱۴۰۴).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۵). *ترمینولوژی حقوق*. تهران: گنج دانش.
- قاضی، ابوالفضل (۱۳۷۰). *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مدنی، سید جلال‌الدین (۱۳۸۷). *کلیات حقوق اساسی*. تهران: پایدار.
- مؤمنی راد، احمد؛ خداپرست، ناصر (۱۳۹۴). نقد اقدام متقابل (تحریم نفت) اتحادیه اروپا علیه ایران از منظر حقوق مسئولیت بین‌المللی دولت. *مطالعات حقوق انرژی*، ۱(۱)، ۱۱۷-۱۳۸. (۲۶ تیر ۱۴۰۴). DOI: 10.22059/jrels.2015.54555

References

- Armstrong, C. (2017). *Justice and Natural Resources: An Egalitarian Theory*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Beigzadeh, E., & Afshari, M. (2011). Climate Change from International Security to Human Security in International Law. *Legal Research Quarterly*, (14), 211-243. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56744.html (Accessed 13 August 2025). [In Persian]
- Bergkamp (2021). *Liability and Environment: Private and Public Law Aspects of Civil Liability for Environmental Harm in an International Context*. Netherlands: Brill.
- Birnie, P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). *International Law & the Environment*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Brownlie, I. (2008). *Principles of Public International Law*. New York: Oxford University Press.
- Burri, T. (2024). The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change: A Data Analysis of Participants' Submissions. *American Society of International Law (ASIL) INSIGHTS*, 28(10). (Accessed 17 September 2025).
- Chowdhury, S.R. (1988). *Permanent Sovereignty over Natural Resources: Substratum of the Seoul Declaration*. Dordrecht: Martinus Nijhoff.

- Crawford, J. (2019). *Brownlie's Principles of Public International Law*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Gailhofer, P., Krebs, D., Proelss, A., Schmalenbach, K., & Verheyen, R. (2022). *Corporate Liability for Transboundary Environmental Harm: An International and Transnational Perspective*. Germany: Springer International Publishing.
- Ghazi, A. (1999). *Fundamental Rights and Political Institutions*, Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- Handl, G., (1980). State Liability for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons. 74/3 *American Journal of International Law*, 525-565. (Accessed 20 June 2024).
- Hofbauer, J. (2016). *Sovereignty in the Exercise of the Right to Self-Determination*. Netherlands: Brill.
- ILC, (2001). *Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities*. UN Doc. A/56/10.
- ILC, (1996). Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-eighth Sess., UN Doc. A/51/10 p.104.
- Javid, M. J., & Javaheri Tehrani, M. (2008). From the Path to the Subjectivity of Philological Terms or the Jurisprudence of State Language in Constitutional Law and Political Sciences. *Journal of Islamic Law*, 9(1), 128-99. DOI: 10.30497/law.2012.1272 (Accessed 7 June 2025). [In Persian].
- Jafari Langroodi, M. J. (2006). *Legal Terminology*. Tehran: Ganj Danesh. [In Persian].
- Jennings, R., and Watts, A. (1992) *Oppenheim's International Law*. London: Longman.
- Madani, S. J. (2008). *Generalities of Basic Rights*. Tehran: Paydar Publications. [In Persian].
- Meessen, K.M. (2024). *Extraterritorial Jurisdiction in Theory and Practice*. Germany: Brill.
- Mensi, A. (2022). *Indigenous Peoples, Natural Resources and Permanent Sovereignty*. Netherlands: Brill.
- Momenirad, A., & Khodaparast, N. (2015). Criticizing european union countermeasure (oil sanction) against Iran from the aspect of the law of international responsibility of state. *Journal Of Researches Energy Law Studies*, 1(1), 117-138. doi: 10.22059/jrels.2015.54555
- Oppenheim, L. (1912). *International Law: A Treatise*, vol.I (Peace), London: Longmans, Green and Co.
- Papanicolopulu, I. (2018). *International Law and the Protection of People at Sea*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Rydberg, A., Fitzmaurice, M., Brus, M., & Merkouris, P. (2021). *Research Handbook on International Environmental Law*, United States: Edward Elgar Publishing.

- Schrijver, N., Kuik, O.J., & Peters, P. (2013). *Joint Implementation to Curb Climate Change: Legal and Economic Aspects*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Stockholm Declaration (1972). U.N. Doc. A/AC.138/SC.III/SR.2o.
- Strategic Council on Foreign Relations (2019). Paris Climate Agreement, Capacities and Limitations. <https://www.scfr.ir/fa/100/14899/> (Accessed 2 September 2025). [In Persian].
- Trindade, A.A.C. (2020). *International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium*. Third Revised Edition. Netherlands: Brill.
- United Nations Climate Change, The Paris Agreement (2015). <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>
- United National Convention on the Law of the Sea, (1982). 21 ILM 1261.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC 1992), entered into force on 21 March 1994.
- United Nations Conference on Environment and Development, (1992). Rio Declaration on Environment and Development.
- Vignes, D., & Dupuy, R.J. (2023). *A Handbook on the New Law of the Sea*. Netherlands: Brill.

Cases

- ICJ, (2025). Obligations of States in Respect of Climate Change. ICJ. Advisory Opinion.
- ICJ, (2010). the case concerning Pulp Mills on the River Uruguay, (Argentina vs. Uruguay), Judgment.
- ICJ, (1973). Nuclear Tests case, Australia v. France, ICJ Reports 99.
- ICJ, (1973). Nuclear Tests case, New Zealand v. France, ICJ Reports 135.
- ICJ Reports, (1996). Threat or Use of Nuclear Weapons, 226.
- ICJ, (1949). Corfu Channel Case, U.K. v. Albania, Judgement, ICJ Reports, 22.
- ICJ, (1949). Reparation for Injuries Suffered in Service of the United Nations, Advisory Opinion.
- Lake Lanoux Arbitration, (1957). France V. Spain, Award, 12 RIAA 281.
- PCIJ, (1927). The S.S. Lotus case (France v. Turkey), Series A, No. 10.
- PCIJ, (1923). *Status of the Eastern Carelia, Advisory Opinion*. Series B, No. 5.
- Permanent Court of Arbitration (PCA), (1928). *Island of Palmas Case*, Netherlands v. United States, 2 RIAA 829.
- Texaco Award (1975). Texaco Overseas Petroleum Company v. The Government of the Libyan Arab Republic.